

MAKALE

BAHÇECİLİK VE BAHÇE KÜLTÜRÜ ÜZERİNE

Prof. Dr. Aynur ATMACA CAN

*Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yerel Yönetimler Bölümü,
Esenler Prof. Dr. Sadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi Bilim Kurulu Üyesi*

İstanbul'da bütün diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, hayatın akışının oluşturduğu varlığın dinamik düzeninin bütünleşmesi ile insanlar bahçelerini yaparak korumayı, dünyanın güzelliğini her an bizzat yaşamak ve daha da güzelleştirmek yolunda varoluşlarının tabii, zaruri meşgalesi haline getirmişlerdir.

Turgut Cansever

Kent estetiğinin bir parçası olarak bahçecilik ve çiçek yetiştiriciliği zanâatlar kadar sanatları içine alan böylece sanatkâr bir uğraşı olarak yorumlanabilecek bir alanı kapsar. Modern bilimlerin gelişmesi ile peyzaj mimarlığı içinde yerini bulan bu alanda tarım işçileri, bahçıvanlar, ev hanımları, çiçek severler emek verdikleri dokunuşları ve özenleriyle bir güzellik imgesi ve gerçekliği meydana getirirler. Bazen bir bahçeye hayat verilir bazen balkonda, terasta, saksıda ya da bir vazoda çiçeklerle şenlendirme ile taze bir anlam verilir hayata ve yeniden bir başka güzellik katılır. Doğal çevrenin düzenlenmesi ve biçimlendirilmesini içeren bu güzel görünüş, güzel koku ve âhengin eşsiz tasarımları kültürden kültüre değişiklik gösterir.

Dolmabahçe Sarayı, İstanbul

Bahçe kültürü üzerine kavramsal soruşturma bizi medeniyetlerin tasavvurlarının bilgi, bilinç, değer, zevk boyutları ile eylemlere ve kültürel biçimlere dönüşerek tezâhür etmesi gerçekliğine taşır. Böylece şehir tasavvuru ve doğal mekânın bütünleşik bir parçası olarak bahçe düzenleme anlayışının çözümlenmesi, insan ve tabiat ilişkisinin mekâna yansıtılması bahçe kültürü üzerine düşünce çabasını gerekli kılar. Medeniyetler yapılı çevrenin biçimlenmesinde temel kabul ve değerlerini görünür kılarken doğal çevreye nasıl yaklaşılacağı, ona nasıl davranılacağı konusunda da bunu gösterirler. Bilişsel, zihinsel alanda doğayı ve doğal kaynakları tanzim etme, biçim verme ve ıslah etme ile intizam kavramına yer açılırken olgusal, yaşantısal, tecrübeyle dayanan öğrenme biçimleri ile aşkın ve İlâhî öğretiye dayalı güzellik yaklaşımları estetik kavramını dışa vurur.

İslâm kültür coğrafyası tarihsel ve mekânsal düzlemde genişlik, çeşitlilik ve derinlik taşıyan bütünleşik bir anlam kümesini temsil eder. Nitekim bahçe düzenleme sanatı ve çiçeklerle estetik ifâde

biçimlerinin görünümü ifşâ eden doğal estetik kavramı İran bahçeleri, Babür bahçeleri, Endülüs bahçeleri ve Osmanlı bahçelerinde yapı, biçim, anlam boyutlarını içine alarak engin bir çeşitlilik sergiler. Mimarlık ve resimden farklı olarak, peyzaj ve bahçe tasarlama ve

Bahçe düzenleme sanatı ve çiçeklerle estetik ifâde biçimlerinin görünümü ifşâ eden doğal estetik kavramı İran bahçeleri, Babür bahçeleri, Endülüs bahçeleri ve Osmanlı bahçelerinde yapı, biçim, anlam boyutlarını içine alarak engin bir çeşitlilik sergiler.

yapma işi kendi sınırları, sıcaklığı, nemi ve güneş ışığı olan toprakta, arazide başlayan bir etkinliktir. Bu özellikler atfedilen anlamlar da olaylar ve hâfıza tarafından toplumsal olarak üretilmektedir.

İslâmî bahçeler ve peyzajlar zaman içinde, doğa, tasarım ve tarihin keşif kümesinde ifâdesini bulmuştur (Ruggles, 2017: 31).

Bu yazıda genel olarak İslâm kültüründe insan tasavvuru, doğa tasavvuru ve bahçenin anlam ile ifâde biçimlerine yer açılmakta, ardından İstanbul bahçelerinin karakteristiği üzerine betimlemeler sunulmaktadır. Böylece İslâmî bahçe kültürünü biçim ve anlam boyutları ile sarmalayan bir tür çözümleme denemesini içermektedir.

İNSAN TASAVVURU

İslâm medeniyet tasavvurunda insan; yeryüzünde yollandığı macerasında sınırlı, sonsuz, sorumlu bir varlıktır.

“İslam için insan ne yeryüzüne düşen bir melek ne de utanç içinde dünyaya acı çekmeye gönderilen bir günahkardır. O, bir görev için gönderildi ve ilahi rehberliği kabul edip izlemek için sözleşme imzaladı. O, insanlara ve doğaya karşı görevlerinin bilincinde olan dindarlara sonsuz bahçenin söz verildiğine inanır. Hz. Peygamber dünyadaki varlıklara karşı tavırları ‘ölüm-den sonraki filizlere’ benzetmiştir. O

Alcazar,
Sevilla,
İspanya

*İspanya'daki
Generalife
Bahçeleri,
Elhamra'nın
bir parçası*

hiçbir zaman cenneti dünyada bulmak ya da yaratmayı düşünmemiş, hep kesin bir hazırlanmış içerisinde olmuştur. Her hırslı kovalamacada olduğu gibi aranan şey arayıcının hayatındadır. Sevilenin tercihi sessizce aşığın seçiminde görünmeye başlar ve bu manada inananlar aradıkları bahçeleri kendilerinde ve etraflarında hayal eder. O yaratıcı bir arayış içerisinde. Bahçeyi yazan, besteleyen, boyayan, eken ve besleyen O'dur. O bir bahçivandır. Allah ise çiçekleri açtıran ve hayat verendir. Onun yaratıcılığı Allah'tan bir hediyedir. O 'Allah'ın Elinin' uzantısı, yarattıklarının süsleyicisidir. İnsan doğayı değiştirebilir, ancak buna sadece Onun yolunu daha güzel, açık ve davetkar yapmak için başvurur." (Haydar, 1991: 151-152)

DOĞA TASAVVURU VE BAHÇENİN İFÂDE BİÇİMLERİ

İslâm kültüründe bahçelerin cennet tasviri olarak ele alındığı ve cenneti temsil ettiği ileri sürülmektedir (Leaman., 2012: 175).

Edebî gelenekte bahçe çok farklı ifâde biçimleri ile dile gelir.

Şâirlerin beyitlerinde, filozofların yazdıklarında, hattatların güzel yazılarında, minyatür sanatçıların fırçaları ve kullandıkları renklerinde en iyi şekilde ifâde bulmaktadır. Bu bahçeler mevsimsel görünen-

İslâm kültüründe bahçelerin cennet tasviri olarak ele alındığı ve cenneti temsil ettiği ileri sürülmektedir.

de sürekliliği, nedensel görünende amacı, sade bir güzellikten alınması gerekende daha derin bir bilgeliği vurgular. Bu bahçeler keşfedilmemiş övünüşünde âdeta görüntüsel bir resital gibidir. Meisami'nin ifâdesiyle 'bu edebî bahçeler bir eğlence, mistik bir hayattan kaçış ya da soyluların dalkavukluğu olarak görülemez. Onlar, insanın dünyayı ve kendini tanımak için geldikleri inancından kaynaklanan, bilgiyi araştıran sorular gibidir; evrenin sonsuz çeşitliliğini ve harmonisini açıklamaya yeltenen sorular gibidir bahçeler (Haydar, 1991: 153).

Bir tür 'Allah'ın konuşma sanatı' gözüyle bakılır ve bu yüzden bahçe, sizi bahçedeki irfanına götüren âyetlerle dolu bir metne dönüşür. Bu mânâda bahçenin şiirsel imajları, inceliğin enstrümanlarına ve Kur'an'ın mesajını yayan estetik değerlere dönüşür. "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardına gelmesinde; göklerin gönderdiği yağmurla ölü olanı canlandırmasında, rüzgârın ve bulutların değişmesinde düşünen insanlar için deliller vardır" âyeti bunun bir ifâdesidir.

Bahçeler şehri Şirazlı Sadi'ye göre, bilge insanın gözünde ağaçların her yaprağı Yaratıcı'nın bilgeliğinin kitabı gibidir. Şirazlı Hafız'da aynı mesajı vermektedir. "Çayırda, her çiçek yaprağı bile farklı bir ifâdenin kitabı gibidir. Eğer onlardan hiçbir şey anlamıyorsan ne yazık sana!"

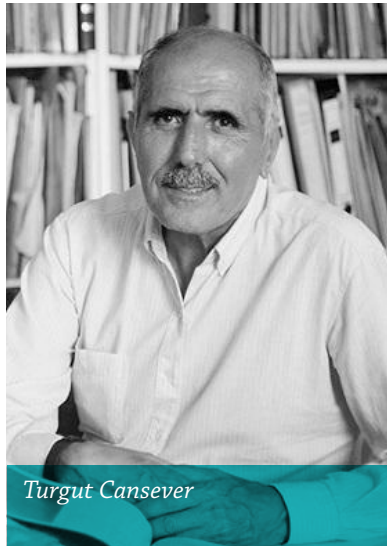
Gülle bülbülün sonsuz diyaloglarının yeri olan Hafız'ın bahçesinde seven-sevilen benzetmesi yapılır. Bu bahçe derin ve mânevî gerçeğe ulaşmada geçişten İlahî bir vazife görür. Edebiyatta bahçe, aynı zamanda ifâde edilemezin ifâde edildiği bir vâsıttır.

Mevlânâ, şiirlerinde gizli sevgiliye duyduğu aşkı ifâde etmek için arayan ve seven kalbinin susuzluğunu anlatır. Ona göre “yaratılışın formları; görünmezi idrak etmek için insan kavrayışıyla ‘İlâhî’ arasındaki bir örtüdür.” Ve o, bu inancını mecâzî bir ifâdenin kaçınılmazlığıyla açıklar.

“Eğer Allah güzelliğini perde olmaksızın gösterseydi, bizim gücümüz ona dayanmaya yetmezdi ve ondan zevk alamazdık. Güneşe bak, ışığı sayesinde

Allah sanatını perdeler kullanarak gösterdiğinde, o ağaçlarda çiçeklerde ve yeşilliklerde dizelenir. Eğer Allah perde kullanmazsa, dağlar parçalanır ve atomlarına ayrılır.

de nasıl yürüdüğümüzü ve iyiyi kötüyü ayırdığımızı düşün. Ağaçlar ve bahçelerinin meyvelerinin onun sıcaklığı sayesinde olgunlaşıp büyüdüğünü ve güzelleştiğini seyret. Eğer bize bu kadar hediyeleri olan biraz daha dünyaya yaklaşıyorsa, artık hiçbir faydası olmaz, tam tersine tüm dünyayı ve canlıları yakar, mahvederdi. Allah sanatını perdeler kullanarak gösterdiğinde, o ağaçlarda çiçeklerde

Turgut Cansever

ve yeşilliklerde dizelenir. Eğer Allah perde kullanmazsa, dağlar parçalanır ve atomlarına ayrılır.” (Haydar, 1991: 155).

Mevlânâ’ya göre bahçe, “keşfedilmemiş evrensel gerçeğin” dünyevî bir açıklamasıdır ve bu bahçenin tüm misafirleri Allah’ın hatırlanışı, Allah’a olan hayranlığın ifâdesi olan teşbihe katılır. Rûmî, teşbihin “Allah’ın zaferinin kendini gösterdiği bahar’ın fenomeninde” olduğunu ileri sürer. Çünkü O, yaratılışın tabiattaki zarafetini ve ruhun insanda yeniden doğuşu sayesinde parıldar. Onun şiirleri, semboller ve mecâzî yapısı açısından çok zengindir.

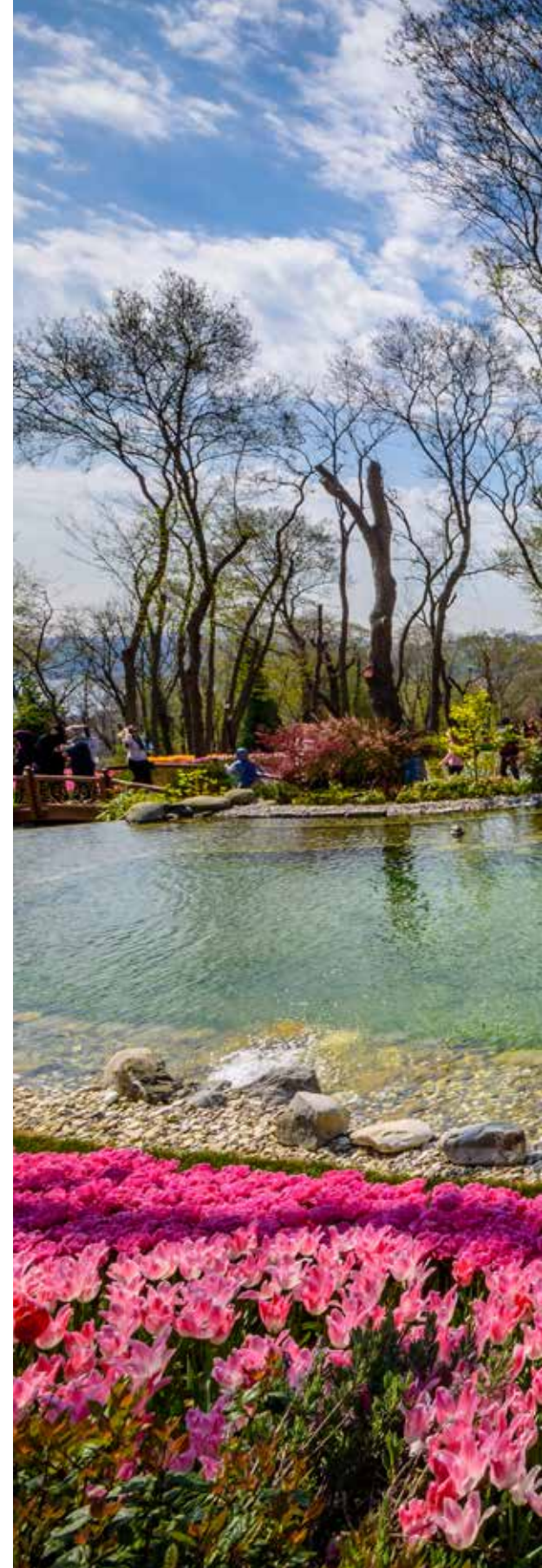
İnsan tabiatı, aslının neşe dolu ikametgâhının özlemi içerisindedir. Ve azimle izledikleri inanç yolu onları bahçeye ulaştıracaktır. Onların filozofları ve şâirleri Kur’an dolu kıssaları ve bahçe benzetmelerini, İlâhî planı ve yaratılış açıklamak için, epistemolojik bir düzleme yaymıştır.

İslâmî bahçe mirası felsefesi, bir metafor veya mimari bir olayda, bugünkü neslimiz ve onların gelecekleri için çevresel bir ahlâkî ifâde eder (Haydar, 1991: 153-162).

BAHÇELER ŞEHİRİ İSTANBUL¹

Cansever’e göre sanatın Batı’da seyretilmek Doğu kültürlerinde ise yaşanmak için üretilmesinden doğan aslî farklılaşma vardır. Bu 20. asır başından beri bilinmektedir.

“Sanat eserini, dünyanın bir noktadan bakarak anlaşılabilirliği inancının yansıması olarak gören son 10 asırlık Batı kültürünün Aristocu statik varlık görüşüne karşılık, Doğu ve esas itibarıyla İslâm-Türk Asya kültürlerine aslî özelliklerinden birisini kazandıran temel varlık telakkisi, varlığın dinamik bir süreç olduğu ve bir noktada durarak değil, var olanın, içinde yer aldığı sonsuz mekânda onu her cephesi ile göreceği şekilde etrafında hareket ederek anlaşılabilirliği inancındır. Bir taraftan kültürün

Emirgan Parkı,
İstanbul

hareketli, dinamik varlık anlayışı içinde var olan insan kavramı insanın çevresini idrake yönelmesini zaruri kılarken, diğer taraftan dünyanın farkına vardığı için dünyanın güzelliklerinin korunması sorumluluğunu yüklenerek, beşer iken insan olmaya hak kazanmıştır.” (Cansever, 1997: 55).

“Allah’ın dünyadaki halifesi seviyesine yükseltilmiş varlık olarak bu insan kavramı Osmanlı dönemi İstanbul’unda şehir, ev ve bahçe kültürünün belirleyicilerinden birisi olarak bahçe üslubunun oluşmasını tayin eder, diğer aslı etken ise insanın kâinat tasavvurudur. Bu aslı etkenlerin ürünü olan ve iskân alanları ile ticaret ve kültür tesislerini ihtiva eden merkezden oluşan Osmanlı şehirlerinin iskân alanları, Batı şehirlerinin aksine bir cennet bahçesi görünümündedir.” (Cansever, 1997: 55).

Topografya asimetrisinin doğal sonucu olarak şekillenen ortamda bahçeler evlerin iç dünyalarının ayrılmaz bir parçasını teşkil ederken,

şehir de mimari ve tabiatın mükemmel bir bütünlüğü olarak vücut bulur.

Mimarînin durağan, tabiatın dinamik yapılarının birbirini yücelten beraberliği, Osmanlı şehirlerinde bireyin çevre bilinci ile mimarlık ve bahçe kültürünün oluşumunda belirleyicidir.

Evlerin bahçeleri mevsim değişimlerini yaşamaya imkân veren bazı meyve ağaçları yanında, mevsime uygun çiçeklerin bir türü bittikten sonra diğer mevsimin çiçeklerinin dikildiği geometrik şekilde biçimlendirilmiş tarhlar, dört mevsim yeşil alçak nârin şimsirler ile sınırlanır. Bu değişmeyen sınırların geometrik düzeninin idâme

ettirilerek mevsimlere göre çiçeklerin hazırlanması ve dikilmesi, onların güzelliklerinin kavranarak değerlendirilmesi ile oluşan dinamik bir süreç içinde geleceğe yönelik tasavvur ve çabalar ile yaşayan hayatın güzelliğini kurmak, her ailenin devam eden neşe kaynağını oluşturur.

“İstanbul’da bütün diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, hayatın akışının oluşturduğu varlığın dinamik düzeninin bütünleşmesi ile insanlar bahçelerini yaparak korumayı, dünyanın güzelliğini her an bizzat yaşamak ve daha da güzelleştirmek yolunda varoluşlarının tabii, zarurî meşgalesi haline getirmişlerdir.

Mimarînin durağan, tabiatın dinamik yapılarının birbirini yücelten beraberliği, Osmanlı şehirlerinde bireyin çevre bilinci ile mimarlık ve bahçe kültürünün oluşumunda belirleyicidir.

Her ev bir bahçeye sahiptir. Her bahçenin de mevsimlere göre değişen yeniden oluşan yapısı içinde hareketli

Emirgan Parkı,
İstanbul

bir unsur olarak su önemli bir yer tutar. İslâmî cennet tasavvurunun unsurları olarak çeşit çeşit meyveli ve gölgeli ağaçlar, renk renk çiçekler ve şırıldayan su, ev bahçelerinin dışındaki cami avlularında, çevrelerinde, şehirlerin merkezi alanlarında ve mesire yerlerinde de aslî unsurlar olarak değerlendirilmişlerdir.” (Cansever, 1997: 56).

Âbidelerin çevresinde ebediliğin sembolü olan ulu çınar ağaçlarının, servilerin farklı boyutları yanında, çiçekler de özel bir yere sahip bulunurdu. Böylece sanatın yaşanan hayatın ayrılmaz bir parçası kabul edildiği Osmanlı mimarlık, şehir ve bahçe kültürü bütünü ile yaşanan dinamik bir süreç olarak yorumlanmaktadır. Bahçeler tabiata Allah'ın insan hediye ettiği güzellikler karşısında saygı, hayranlık ve huşu hissi içinde yaklaşılmasını sağlamak amacı ile düzenlenirdi.

Bu bahçelerde insan eli ile vücutta getirilenin sun'iliğinin tabiiliği ile tabiatın tabiiliği korunarak gerçekleştirilmiş olması, oluşan güzelliğin bir diğer kaynağını teşkil ederdi.

Bahçeyi oluşturan tabiat unsurlarının belirginliği bu unsurları farklı ölçekte olsalar da, Süleymaniye avlusundaki ulu çınarlarda, mesire yerlerinin veya meydanların tek servi veya servi kümelerinde olduğu gibi büyük âbidevi varlıklar, tectonikler düzeyine ulaştırırken, çiçek tarhlarının içindeki çiçeklerin ve çiçek kümelerinin de tezyinî bir düzene ulaşarak transandantal bir çözümün objektif tezâhürü olacak

Eyüp Sultan Camii

şekilde tertiplenmesi Osmanlı-İstanbul bahçe kültürünün tezyinî karakterini oluşturmaktadır (Cansever, 1997: 58).

Âbidelerin çevresinde ebediliğin sembolü olan ulu çınar ağaçlarının, servilerin farklı boyutları yanında, çiçekler de özel bir yere sahip bulunurdu.

Sözü hitama erdirmeden, günümüzde yer ile olan ilişkimizin uzaklaşan yeşil ve toprak ile yeniden anlam örme ya da bağlam kurma ihtiyacını ortaya çıkardığını

söylemeliyiz. Sosyal bağlam olarak yer, sanatsal bağlam olarak üzerine küresel bağlam olarak yersizleşme veya yersiz yurttaşlaşma ve de yeri dönüştürmek üzerine zihinsel-duygusal egzersizler geliştirilmektedir. Gündelik yaşam estetiğinin bir parçası olarak bahçecilik ve bahçeler, parklar doğa ve kültür arasındaki en etkin köprüler olarak bu egzersizlere verimli bir konu oluşturmaktadır. Bu eksende İslâmî bahçe kültürü, tasavvuru, tecrübesi, temsili ve anlamları ile yeri dönüştürmek noktasında ihtiyacı hissedilen derin bir bilgi ve duygu birikimi sunmaktadır. ■

KAYNAKLAR

- CANSEVER, Turgut, (1997). "İstanbul'da Bahçe Kültürü", *İstanbul Armağanı 3 Gündelik Yaşamın Renkleri*, haz., Mustafa Armağan, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, ss. 55-59.
- ELDEM, Sedat Hakkı, (1976). *Türk Bahçeleri*, Kültür Bakanlığı Türk Sanat Eserleri: 1, Milli Eğitim Basımevi.
- ERDOĞAN, Muzaffer, (1958). "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. IV, ss. 149-182.
- EVYAPAN ASLANOĞLU, Gönül, (1972). *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- HAYDAR, Gülzar, (1991). *Şehirlerin Ruhu*, çev., Gürkan Sekmen, "Halifenin Bahçeleri", İnsan Yayınları, İstanbul, ss. 147-162.
- LEAMAN, Oliver, (2012). *İslam Estetiğine Giriş*, trc. Nuh Yılmaz, "Ev ve Bahçe", Küre Yayınları, 2. bs., İstanbul, ss. 175-200.
- RUGGLES, Fairchild, D., (2017). *İslami Bahçeler ve Peyzajlar*, çev., Nurcan Boşdurmaz, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.